

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.2.61>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ: РИЗИКИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Трунова Г.А.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
старша наукова співробітниця
відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права
Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України
ORCID: 0000-0002-1829-2561*

Трунова Г.А. Реалізація права на соціальний захист: ризики цифровізації.

Стаття присвячена аналізу ризиків цифрової трансформації систем соціального захисту у контексті гарантії реалізації права людини на соціальний захист. Ефективність реалізації права на соціальне забезпечення взаємопов'язана та взаємообумовлена цифровізацією соціальної сфери, включаючи доступ та рівень охоплення, обробку даних, виявлення дійсних потреб, боротьбу з соціальним шахрайством. Водночас застосування цифрових технологій змінює «традиційне» правозастосування та врахування індивідуальних обставин справи кожної людини. Автоматизовані системи соціального захисту можуть посилювати нерівність та загострити цифровий розрив.

Досліджено провідні аналітичні звіти ООН, МОП, Європейської Комісії щодо основних викликів цифровізації в процесі модернізації систем соціального забезпечення. Наведено критичні зауваження Спеціального доповідача ООН з питань крайньої бідності та прав людини щодо використання цифрових технологій у державі загального добробуту.

Докладно проаналізовано проблеми реалізації права на соціальний захист у різних країнах, що було зумовлено системними помилками. Цифровізація соціального забезпечення здійснювалася з порушенням принципу верховенства права, що призвело до масового порушення права на соціальний захист. Зокрема, деталізовано аспекти справи «Robodebt» в Австралії, справи «Systeem Risico Indicatie» (SyRI) в Нідерландах, справи «Johnson» та «Pantellerisco» у Великій Британії, справи «MiDAS» в США. Наголошено на висновках Королівської Комісії у справі «Robodebt» в Австралії щодо необхідності реформування законодавства для запровадження узгодженої правової основи для функціонування автоматизації в державних службах.

Акцентовано увагу на важливості прозорості та доступності розуміння функціонування автоматизованих систем соціального забезпечення, необхідності вчасного виявлення та усунення загроз правам людини.

Зроблено висновки щодо важливості управління ризиками цифровізації системи соціального захисту на засадах верховенства права на всіх стадіях механізму правового регулювання.

Ключові слова: реалізація права, верховенство права, правозастосування, соціальний захист, цифровізація, соціальна справедливість, суд, ризики, дискримінація.

Trunova H.A. Realization of the right to social protection: risks of digitalization.

The article is devoted to the analysis of the risks of digital transformation of social protection systems in the context of guaranteeing the realization of the human right to social protection. The effectiveness of the realization of the right to social security is interconnected and mutually conditioned by the digitalization of the social sphere, including access and coverage, data processing, identification of real needs, and the fight against social fraud. At the same time, the use of digital technologies changes the “traditional” law enforcement and consideration of the individual circumstances of each person’s case. Automated social protection systems can increase inequality and exacerbate the digital divide.

The leading analytical reports of the UN, ILO, and the European Commission on the main challenges of digitalization in the process of modernization of social security systems are studied. Critical remarks

of the UN Special Rapporteur on extreme poverty and human rights on the use of digital technologies in the welfare state are presented.

The problems of implementing the right to social protection in different countries, which were caused by systemic errors, and the digitalization of social security was carried out in violation of the rule of law, which led to a massive violation of the right to social protection. In particular, the aspects of the Robodebt case in Australia, the Systeem Risico Indicatie (SyRI) case in the Netherlands, the Johnson and Pantellerisco cases in the UK, and the MiDAS case in the USA are detailed. The conclusions of the Royal Commission on the Robodebt case in Australia regarding the need to reform legislation to introduce a coherent legal framework for the functioning of automation in public services are emphasized.

The importance of transparency and accessibility of understanding the functioning of automated social security systems, the need to timely identify and eliminate threats to human rights, are emphasized.

Conclusions are drawn on the importance of managing the risks of digitalization of the social protection system on the basis of the rule of law at all stages of the legal regulation mechanism.

Key words: implementation of law, rule of law, law enforcement, social protection, digitalization, social justice, court, risks, discrimination.

Постановка проблеми. Наразі ефективність реалізації права на соціальний захист невідворотно пов'язана з таким всесвітнім мегатрендом як цифровізація. Безпрецедентні виклики зумовлені воєнною агресією проти України засвідчили вирішальне значення цифровізації системи соціального захисту у забезпеченні та зміцненні основних прав людини. Гарантоване Конституцією України право на соціальний захист передбачає доступ кожного до універсального та належного забезпечення протягом життя, з огляду на принцип соціальної справедливості та солідарності. Безсумнівно, цифровізація спрощує доступ до соціального захисту, підвищує рівень охоплення, сприяє систематизації даних, забезпечує виявлення дійсних потреб громадян у допомозі, мінімізує ризики соціального шахрайства.

Водночас технології змінюють традиційну архітектуру правозастосування у системі соціального захисту. Аналіз індивідуальних обставин справи та встановлення об'єктивної істини з прийняттям правозастосовного акту для отримання допомоги здійснюється у режимі алгоритмічного управління та автоматизації прийняття рішень, що не враховує індивідуальних обставин справи та несе окремі виклики для людини щодо реалізації права на соціальний захист.

Мета дослідження полягає у сутнісному аналізі викликів цифрової трансформації при реалізації права особи на соціальний захист, а також формулюванні окремих рекомендацій щодо мінімізації та усунення потенційних загроз автоматизації правозастосування у системі соціального забезпечення.

Стан опрацювання проблематики. Питання реалізації права на соціальний захист включно із викликами цифровізації у цій сфері перебуває у постійному фокусі наукових досліджень вітчизняних фахівців права соціального забезпечення, а саме: К.В. Бориченко, С.В. Вишновецької, І.О. Гуменюк, О.Л. Кучми, Л.Ю. Малюги, В.П. Мельника, О.В. Москаленко, С.М. Прилипка, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, М.М. Шумила, О.М. Ярошенка. Останнім часом спостерігається зростання зарубіжних наукових публікацій щодо ризиків автоматизованого прийняття рішень у соціальному забезпеченні, супутніх загроз для верховенства права та держави загального добробуту [1]. Невідворотність подальших технологічних змін у сфері соціального захисту, а також правозастосовна практика продукують запити у здійсненні подальших наукових пошуків за тематикою публікації.

Виклад основного матеріалу. Як в Україні, так і у всьому світі цифровізація систем соціального захисту засвідчила свою ефективність у доступі до соціального забезпечення, а також у підвищенні ефективності його надання. Водночас застороги щодо ризиків цифровізації системи соціального захисту та необхідності управління цими ризиками, шляхом дотримання людиноцентричного підходу та принципу верховенства права лунають у більшості аналітичних звітів з питань модернізації систем соціального забезпечення.

У своєму Звіті 2019 року щодо використання цифрових технологій у державі загального добробуту Спеціальний доповідач ООН з питань крайньої бідності та прав людини професор Філіп Алстон відзначає, що людство невблаганно прямує до майбутнього соціального забезпечення на основі цифрових технологій, воно повинно кардинально і швидко змінити курс, щоб уникнути легковажного падіння в дистопію соціального забезпечення в цифровому форматі. У Звіті наго-

лошується, що це буде майбутнє, в якому необмежене зіставлення даних використовується для виявлення найменших порушень в реєстрації бенефіціарів системи соціального забезпечення і покарання за них (при цьому всіляко уникаючи таких заходів щодо забезпечених осіб); як ніколи раніше вдосконалені технології відеоспостереження забезпечують цілодобовий контроль за бенефіціарами; одержувачам приписують умови, які обмежують особисту незалежність і свободу вибору; і дуже суворі санкції можуть застосовуватися до тих, хто порушує правила. Також Ф. Алстон зауважує, що прогнозна аналітика, алгоритми і інші форми штучного інтелекту з великою ймовірністю відтворюють і посилюють упередженість, відображену в існуючих даних та політиці. Наявні форми дискримінації можуть невідворотно підірвати право основних груп та окремих осіб на соціальний захист. Тому при формуванні соціально орієнтованої держави з цифровими технологіями необхідно зробити узгоджені зусилля для виявлення таких упереджень. Це, у свою чергу, вимагає транспарентності та найширшої участі у процесі розробки політики. Громадськість, і особливо ті, хто безпосередньо зачеплений системою соціального забезпечення, повинні вміти розуміти і оцінювати політику, яка прихована в алгоритмах [2, с. 21-22].

У публікації Генерального директората Європейської Комісії з питань зайнятості, соціальних питань та інклюзії «Дослідження викликів та наслідків для соціальної та інклюзивної Європи в наступному десятилітті» 2025 року визначено, що впровадження цифрових технологій у життєво важливих послугах викликає додаткові занепокоєння щодо рівності. Алгоритмічне прийняття рішень може відображати упередження, потенційно обмежуючи доступ до пільг або прав для вразливих груп. Автоматизовані системи можуть посилювати порушення конфіденційності, дискримінацію та цифрову ізоляцію. Інтеграція штучного інтелекту та цифрових технологій в життєво важливі послуги також може загострити цифровий розрив, що виникає, – за статтю, віком, освітою, міграційним статусом або інвалідністю – коли люди без доступу до Інтернету або цифрових навичок, які вже мають високий ризик соціальної ізоляції, не можуть отримати доступ до виключно цифрових послуг [3, с. 21].

У Документі Робочої групи з питань зайнятості G 20 «Соціальне забезпечення та цифровізація для інклюзивного майбутнього праці» 2025 підсумовано, що сприяючи доступу до соціального забезпечення для різних груп населення, цифровізація стала ключовим фактором для розширення ефективного охоплення, що приносить користь як підприємствам, так і працівникам (та їхнім сім'ям). Крім того, вона може підвищити ефективність систем соціального забезпечення та сприяти впровадженню орієнтованих на людину та скоординованих підходів до соціального забезпечення, які спрямовані на захист гарантованого доходу та підтримку діяльності на все більш гнучких та різноманітних життєвих шляхах. Однак, для належного використання технологій необхідно дотримуватися певних умов, а ризиками необхідно належним чином управляти, щоб забезпечити універсальний доступ, інклюзивність та справедливість, а також безпеку даних [4, с. 2].

Підвищена увага до ризиків автоматизації системи соціального захисту виникла неспроста, а зумовлена системними помилками, що призвели до масштабних порушень прав людини на соціальне забезпечення в різних країнах, наприклад, справа «Robodebt» в Австралії, справа «Systeem Risico Indicatie» (SyRI) в Нідерландах, справи «Johnson» та «Pantellerisco» у Великій Британії, справа «MiDAS» в США.

Показовою є справа «Robodebt» в Австралії, відповідна однойменна схема була запроваджена Департаментом соціальних служб Австралії у 2016-2019 роках, як захід відслідковування та повернення «безпідставно» отриманих соціальних допомог. Програма використовувала автоматичне зіставлення даних, застосовуючи метод середнього доходу, що не відповідало дійсним обставинам справи та призводило до неправильного розрахунку боргу. За період функціонування схеми було стягнуто 1,76 мільярда австралійських доларів «боргів» близько у 526 000 австралійців. Схема спричинила важкі фінансові та психологічні наслідки для отримувачів соціальної допомоги, які, як правило, відносяться до вразливих верств населення, навіть були окремі випадки самогубства. В результаті оскарження у суді – схему «Robodebt» було визнано незаконною [5].

Законодавство щодо «Robodebt» було розроблено з порушенням принципу верховенства права. Відповідні нормативні положення залишилися поза контролем законодавчого органу. Юридичні консультанти Департаменту соціальних служб зазначали, що система не відповідає чинному законодавству про соціальне забезпечення і тому не може бути впроваджена. Однак Департамент

соціальних служб не включив ці зауваження до фінального проекту, що призвело до введення Кабінету Міністрів в оману щодо законності «Robodebt». Як наслідок, у запровадженні «Robodebt» політичні прагнення досягнення швидких фінансових переваг для державного бюджету домінували над дотриманням верховенства права та вимогами правової процедури [1].

Зрештою справа «Robodebt» розслідувалася Королівською Комісією, за результатами роботи якої опубліковано Звіт на понад тисячу сторінок з 57 основними рекомендаціями. Так, рекомендація № 17 передбачає необхідність реформування законодавства для запровадження узгодженої правової бази, в якій може функціонувати автоматизація в державних службах. У випадках впровадження автоматизованого прийняття рішень: повинен бути чіткий шлях для тих, кого стосуються рішення, звернутися за переглядом; веб-сайти відомств повинні містити інформацію, що повідомляє про використання автоматизованого прийняття рішень та пояснює простою мовою, як працює цей процес; бізнес-правила та алгоритми повинні бути доступними для забезпечення незалежного експертного контролю. Необхідно створити орган для моніторингу та аудиту автоматизованого прийняття рішень щодо їхніх технічних аспектів та їх впливу на справедливість, уникнення упередженості та зручності використання для клієнтів [6]. До того ж Королівська Комісія рекомендувала скасувати винятки щодо конфіденційності Кабінету Міністрів у Законі Австралії про свободу інформації 1982 року, адже, журналісти та громадськість зіткнулися з труднощами в доступі до інформації щодо схеми «Robodebt» [7].

«Systeem Risico Indicatie» (SyRI) було впроваджено у 2003 році у Нідерландах для боротьби з соціальним шахрайством. На початковому етапі передбачався обмін даними між кількома адміністративними органами. За результатами реформ у 2013 році масштаб застосування «SyRI» було значно збільшено. Водночас проект нормативного акту щодо «SyRI» зазнав значної критики з боку Нідерландського органу захисту даних та Нідерландської державної ради, яка надає консультації щодо законопроектів, оскільки пропозиції майже не обмежували обсяг персональних даних, які можна було б зібрати. Водночас уряд Нідерландів значною мірою проігнорував поради цих двох органів. Парламент Нідерландів ухвалив законодавство про «SyRI» без обговорення [8].

У 2020 році нідерландський суд визнав систему «SyRI» незаконною, оскільки вона не відповідає праву на приватність згідно зі статтею 8 Європейської конвенції з прав людини. У рішенні суд відзначив, що соціальне забезпечення є одним із стовпів нідерландського суспільства та значною мірою сприяє процвітанню в Нідерландах, а боротьба з шахрайством є важливою, і що має сенс, щоб держава використовувала нові технології для боротьби з шахрайством. Водночас законодавство про «SyRI» є непрозорим щодо моделі ризику, типу алгоритму, що використовується в моделі, та методу аналізу ризику. До того ж, судом було розглянуто питання дискримінації, оскільки «SyRI» несе ризики дискримінації. Фактично існує ризик того, що «SyRI» створює зв'язки на основі упередженості, такої як нижчий соціально-економічний статус або імміграційне походження. Суд додав, що право на повагу до приватного життя в контексті обробки даних стосується права на рівне ставлення в однакових випадках та права на захист від дискримінації, стереотипів та стигматизації [8].

Суд Великої Британії у справах «Johnson» та «Pantellerisco» проти Міністерства праці та пенсій визнав недійсними елементи автоматизованої системи уряду Великої Британії для розрахунку соціальної допомоги на проживання (universal credit) у системі соціального забезпечення [9].

Інтегрована автоматизована система даних Мічигану («MiDAS») вартістю 47 мільйонів доларів, була розроблена та впроваджена у 2013 році у Штаті Мічиган для автоматизованого прийняття рішень, підвищення ефективності, мінімізації витрат, скорочення штату працівників та зменшення шахрайства при наданні допомоги по безробіттю, шляхом аналізу даних та зіставлення інформації про заявників із записами роботодавців. Система перевищила свої фінансові прогнози, виявивши понад 25 000 випадків шахрайства за перший рік свого існування (показник збільшився втричі). Однак, як виявилось, «MiDAS» надавала дев'яносто три відсотки неточності через несправні алгоритми. Суд визнав «MiDAS» незаконною у зв'язку з порушенням процесуальних гарантій належної правової процедури [10, с. 226–229].

Зазначене свідчить про важливість прозорості та доступності розуміння функціонування автоматизованих систем соціального забезпечення, необхідність вчасного виявлення та усунення загрози правам людини.

Однією з ключових переваг автоматизації є масштаб. Вона дає компетентному органу можливість приймати велику кількість рішень за менший час, використовуючи менше ресурсів, ніж

людина, яка приймає рішення. Наприклад, «Robodebt» дозволив уряду Австралії збільшити кількість випадків, пов'язаних із дотриманням вимог, з приблизно 20 000 на рік до приблизно 20 000 випадків щотижня. Але це також означає, що коли автоматизоване прийняття рішень виходить з ладу, це може завдати шкоди набагато більшій кількості людей, ніж аналогічний процес за участю людини [9].

Висновки. Наведені приклади продемонстрували критичні недоліки в законодавчому процесі, парламентському контролі та судовому захисті, що призвели до порушення міжнародно-гарантованого права людини на соціальне забезпечення в різних країнах світу. Вони чітко ілюструють, як автоматизовані системи соціального забезпечення можуть призвести до незаконних рішень, особливо в контексті збору даних та відповідності належним критеріям в системі соціального захисту. Майбутнє соціального забезпечення нерозривно пов'язано з цифровізацією та застосуванням штучного інтелекту, однак управління ризиками цифровізації системи соціального захисту повинно здійснюватися на засадах верховенства права на всіх стадіях механізму правового регулювання, забезпечуючи універсальність соціального забезпечення на гідному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Bouwmeester M. Checks and balances under pressure in the welfare state: Disentangling the rule of law risks of automation and welfare conditionality. *European Journal of Social Security*. 2025. 27(2). P. 98–120. <https://doi.org/10.1177/13882627251330438>.
2. Extreme poverty and human rights : note / by the Secretary-General. Philip Alston. Report of the Special Rapporteur on extreme poverty and human rights. A/74/493. 2019. 23 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/3834146/files/A_74_493-EN.pdf.
3. Study on the challenges and impacts to a social and inclusive Europe in the next decade. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. 2025. 127 p. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/document/download/df65c3ee-49ca-44c1-a4fb-adf388c0ff80_en.
4. Social security and digitalization for an inclusive future of work. ILO, ISSA and OECD. G 20 South Africa. 2025. 11 p. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/2025-02/20150206_G20_EWG_Social%20Security%20Digitalization%20Paper_ILO_ISSA_OECD%20%28002%29.pdf.
5. van Krieken R. The Organization of Ignorance: The Australian ‘Robodebt’ Affair, Bureaucracy, Law and Politics. *Critical Sociology*. 2024. 50(7-8). P. 1379–1398. <https://doi.org/10.1177/08969205241245257>.
6. Report: «Royal Commission into the Robodebt Scheme». 2023. URL: <https://robodebt.royalcommission.gov.au/system/files/2023-09/rrc-accessible-full-report.PDF>.
7. Ng Yee-Fui, O’Sullivan M. Robodebt, Transparency and Freedom of Information: Should the Cabinet Confidentiality Exemption Be Retained? *Australian Journal of Administrative Law*. 2023. 30 (3). P. 198–208. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4699934>.
8. van Bekkum M., Borgesius F. Z. Digital welfare fraud detection and the Dutch SyRI judgment. *European Journal of Social Security*. 2021. 23(4). P. 323–340. <https://doi.org/10.1177/13882627211031257>.
9. Maxwell J. Judicial Review and the Digital Welfare State in the UK and Australia *Journal of Social Security Law* 2021. 28. P. 94–109. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3896200>.
10. Gipson Rankin S. The MiDAS Touch: Atuahene’s «Stategraft» and the Implications of Unregulated Artificial Intelligence. *N.Y.U. L. Rev. Online*. 2023. Vol. 98. P. 225–245. URL: https://digitalrepository.unm.edu/law_facultyscholarship/920.